

ANNA SMORAĞ

Archiwum Państwowe w Kielcach

Działalność Archiwum Państwowego w Kielcach w zakresie kształtowania zasobu archiwalnego

Uwagi ogólne

Termin „kształtowanie zasobu archiwalnego”, jak wyjaśnia Robert Degen w artykule *Kształtowanie państwowego zasobu archiwalnego w Polsce w latach 1945–1989*¹, używany był przez archiwistów przez wiele lat. Autor podkreśla jednak, że termin ten nie był zdefiniowany w pierwszym *Polskim słowniku archiwalnym*² i dlatego był różnie pojmowany. Degen wskazuje na przykład Jadwigi Jankowskiej, która w 1964 roku pisząc o kształtowaniu państwowego zasobu archiwalnego w archiwach państwowych Polski Ludowej zajmowała się problematyką przejmowania dokumentacji, akcji scalania zespołów archiwalnych i rewindykacji³. Mieczysław Motas natomiast pisząc w 1974 roku o kształtowaniu narastającego zasobu archiwalnego omawia problemy kancelaryjne, rolę registratorów, działalność archiwów zakładowych i kwestie przejmowania dokumentacji⁴. Na uwagę zasługuje tu również głos Andrzeja Tomczaka, który charakteryzując zadania stojące przed archiwami państwowymi wskazuje na **przechowywanie** zasobu zgromadzonego w archiwach oraz **kształtowanie** państwowego zasobu archiwalnego jako drugie naczelną zadanie państwowej służby archiwalnej⁵. Działania takie, uznawane często za czynności „administracyjne”, rozumie on jako

¹ R. Degen, *Kształtowanie państwowego zasobu archiwalnego w Polsce w latach 1945–1989*, w: *Archiwa – Kancelarie – Zbiory*, t. 2, red. W. Chorążyczewski, R. Degen, K. Syta, Toruń 2008, s. 13.

² *Polski słownik archiwalny*, oprac.: A. Bachulski, K. Konarski, A. Wolff, Warszawa 1952.

³ J. Jankowska, *Kształtowanie państwowego zasobu archiwalnego w archiwach państwowych Polski Ludowej*, „Archeion”, t. 41, 1964, s. 55–76.

⁴ M. Motas, *Kształtowanie narastającego zasobu archiwalnego*, „Archeion”, t. 61, 1974, s. 53–66.

⁵ A. Tomczak, *Rzut oka na dzieje archiwów polskich i na ich zadania*, „Archeion”, t. 43, 1966, s. 80.

opiekę nad zasobem narastającym w archiwach zakładowych poprzez czynności: opiniowanie przepisów kancelaryjnych, wizytowanie archiwów zakładowych oraz kontrolowanie spisów akt przeznaczonych na makulaturę. Według niego:

Nie należy jednak zapominać, że to one w sumie decydują o tym, jaki materiał powiększy zasób archiwów państwowych, a więc i o tym, jakie źródła otrzyma przyszły historyk. Dzisiejsi archiwiści swymi czynnościami „administracyjnymi” kształtują przyszłą bazę źródłową polskiej nauki historycznej, a więc w pewnym stopniu wpływają na kierunki i możliwości rozwoju przyszłej historiografii⁶.

W wydany w 1974 roku *Polskim słowniku archiwalnym* pod. red. Wandy Maciejewskiej termin „kształtowanie narastającego zasobu archiwalnego” zdefiniowano jako oddziaływanie władz archiwalnych na twórców zespołów poprzez instruktaż i nadzór w celu prawidłowego zabezpieczenia materiałów archiwalnych. Doprecyzowano, iż dotyczy to zarówno podejmowanych przez archiwa czynności szkoleniowych i konsultacyjnych w zakresie klasyfikacji, systematyzacji, kwalifikacji, brakowania, przechowywania i ewidencjonowania materiałów archiwalnych, jak również ogółu czynności kontrolnych w zakresie stosowania przez twórców zespołów właściwego sposobu klasyfikacji, systematyzacji, brakowania, przechowywania i ewidencjonowania materiałów archiwalnych, wykonywanych przez władze archiwalne w oparciu o przysługujące im uprawnienia w stosunku do twórców zespołów⁷.

Definicja zamieszczona w podręczniku archiwistyki z 1989 roku⁸, precyzując współczesne metody kształtowania zasobu archiwalnego, wskazuje na selekcję i nadzór nad narastającym zasobem archiwalnym. Selekcję, rozumianą jako wyselekcjonowanie spośród wszystkich działających urzędów instytucji i przedsiębiorstw państwowych i uspołecznionych pewnej niewielkiej stosunkowo liczby najważniejszych i najbardziej reprezentatywnych, których dokumentacja, jako źródła historyczne, będzie przejęta i wieczyście przechowywana przez archiwa państwowe. A nadzór nad narastającym zasobem archiwalnym, przybierający formy archiwalnej kontroli biurowości, nadzoru nad archiwami zakładowymi i archiwalnej kontroli selekcji dokumentacji.

Inaczej scharakteryzowano działania składające się na kształtowanie zasobu archiwalnego w podręczniku *Metodyka pracy archiwalnej* z 1995 roku⁹. Wymieniono tu kontrole archiwów zakładowych, brakowanie akt, przekazywanie akt do archiwum państwowego, zakup archiwaliów i dary obok kwestii rozmieszczenia zasobu archiwalnego oraz rewindykacji archiwaliów.

⁶ Tamże.

⁷ *Polski słownik archiwalny*, red. W. Maciejewska, Warszawa 1974, s. 37, 47, 55.

⁸ H. Robótka, B. Ryszewski, A. Tomczak, *Archiwistyka*, Warszawa 1989, s. 33, 34.

⁹ *Metodyka pracy archiwalnej*, red. S. Nawrocki, S. Sierpowski, Poznań 1995, s. 17–57.

Nie zajmując się poszukiwaniem najwłaściwszej definicji „kształtowania zasobu archiwalnego”, zamiarem autorki jest przedstawienie zarysu działań Archiwum Państwowego w Kielcach w realizacji celu, jakim jest możliwie najpełniejsze zabezpieczenie akt o wartości źródeł historycznych powstających w związku z działalnością różnych instytucji z terenu jego kompetencji poprzez: selekcję instytucji, których dokumentacja będzie przejmowana do archiwum, przeprowadzane kontrole archiwów zakładowych, wydawanie zezwoleń na brakowanie dokumentacji, opiniowanie i uzgadnianie normatywów kancelaryjno-archiwalnych. W trakcie rozważań zasygnalizowano także aktualny stan nadzorowanych archiwów zakładowych.

Podkreślić należy, że działania Archiwum Państwowego w Kielcach były i są wykonywane w oparciu o obowiązujące akty prawne, jak również normatywy wydawane przez Naczelnego Dyrektora Archiwów Państwowych, regulujące poszczególne zadania nadzorcze¹⁰.

Selekcja instytucji tworzących zasób archiwalny

Podstawą działań archiwów państwowych w tym zakresie był dekret z dnia 29 marca 1951 roku o archiwach państwowych¹¹, który po raz pierwszy w formie prawnej powierzył archiwom państwowym nadzór nad składnicami akt. Przekazany archiwom państwowym nadzór nad działającymi urzędami, instytucjami i zakładami pracy realizował wysuwane już od dłuższego czasu postulaty archiwów, zapewniając im

prawo do nadzoru i kontroli nad całym zasobem archiwalnym, jego ewidencją, wizytowanie składnic akt oraz decydowanie o materiałach, które mają podlegać brakowaniu w zakładach pracy¹².

Doprecyzowanie sprawowanego przez archiwa państwowe nadzoru zawarto w rozporządzeniu Rady Ministrów, które ukazało się 19 lutego 1957 roku w sprawie państwowego zasobu archiwalnego¹³, co potwierdziło, że nadzorowi Naczelnej Dyrekcji Archiwów Państwowych podlegały materiały archiwalne

¹⁰ Całościowo zagadnienie regulacji prawnych dotyczących kształtowania narastającego zasobu archiwalnego zawiera artykuł A. Barszcz, *Przepisy regulujące nadzór nad narastającym zasobem archiwalnym w Polsce w latach 1951–2002*, „Archiwista Polski” (dalej: AP), R. VI, 2001, nr 2, s. 27–48.

¹¹ Dz.U. 1951 r., nr 19, poz. 149.

¹² C. Biernat, *Narastający zasób archiwalny w dwudziestoleciu Polski Ludowej*, „Archeion”, t. 41, 1964, s. 94.

¹³ Dz.U. 1957 r., nr 12, poz. 660.

wchodzące w skład państwowego zasobu archiwalnego przechowywane w całości w centralnych wojewódzkich i powiatowych archiwach państwowych oraz czasowo w składnicach akt urzędów, instytucji, organizacji i przedsiębiorstw, z wyjątkiem trzech wydzielonych ministerstw: MON, MSZ i MSW. Nadzór nad sposobem przechowywania i udostępniania materiałów archiwalnych oraz ich prawidłowym brakowaniem, porządkowaniem i przekazywaniem do archiwów państwowych znalazł się w gestii sieci archiwów państwowych. Naczelna Dyrekcja Archiwów Państwowych ustalała także zasady przekazywania materiałów archiwalnych do właściwych archiwów państwowych.

Wojewódzkie Archiwum Państwowe (WAP) w Kielcach już w 1951 roku rozpoczęło prowadzenie ewidencji zakładów pracy i systematyczne wizytowanie składnic akt¹⁴. Typowane do nadzorowania w tym czasie instytucje i zakłady dobierane były dość przypadkowo i często wśród nich znajdowały się takie, które nie wytwarzały akt o znaczeniu historycznym¹⁵. Ewidencje nadzorowanych zakładów pracy na terenie województwa kieleckiego prowadziło WAP w Kielcach, Oddział Terenowy w Radomiu i nowo utworzone archiwa: Oddział Terenowy w Sandomierzu, archiwa powiatowe w: Końskich, Pińczowie, Starachowicach, Jędrzejowie, Opocznie¹⁶. Sporządzony w 1952 roku przez WAP w Kielcach wykaz zakładów nadzorowanych obejmował 255 jednostek z terenu Kielc i 74 jednostki z terenu powiatu kieleckiego¹⁷.

Już wówczas pojawił się problem wzmoczenia selekcji twórców materiałów archiwalnych i zmiany kryteriów oceny; sprawowanie bowiem opieki nad wszystkimi zakładami pracy przez archiwum państwowe okazało się niemożliwe. Powodem takiego stanu rzeczy było to, że produkcja aktowa urzędów i instytucji wzrastała w szybkim tempie, co przekładało się także na rozproszenie informacji o znaczeniu historycznym i łączyło z powtarzalnością informacji na poszczególnych szczeblach zarządzania. Dążono więc do wyłączenia z państwowego zasobu akt jednostek niższych szczebli, których działalność znajdowała dostateczne odzwierciedlenie w aktach jednostek nadrzędnych¹⁸. Kwestie te zostały formalnie uregulowane pismem okólnym nr 11 Naczelnego Dyrektora Archiwów Państwowych z dnia 11 września 1955 roku w sprawie typowych zespołów

¹⁴ Archiwum Państwowe w Kielcach (dalej: APK), Archiwum Państwowe w Kielcach 1922–2002 (dalej: APwK), sygn. 235, Sprawozdanie za 1951 r., nlb.

¹⁵ K. Nobis, *Problemy narastającego zasobu archiwalnego na terenie województwa kieleckiego* (mps w zbiorze referatów Archiwum Państwowego w Kielcach), s. 3.

¹⁶ I. Bałabuch, *Działalność Wojewódzkiego Archiwum Państwowego w zakresie nadzoru nad narastającym zasobem archiwalnym* (mps w zbiorze referatów Archiwum Państwowego w Kielcach), s. 5.

¹⁷ APK, APwK, sygn. 528, Wykazy zakładów objętych szczególnym nadzorem państwowej służby archiwalnej, 1952–1965, nlb.

¹⁸ I. Bałabuch, *Działalność Wojewódzkiego Archiwum*, s. 5.

w narastającym zasobie archiwalnym¹⁹. Wspomniane pismo po raz pierwszy ustaliło zasady selekcji instytucji pozostających – jak wtedy nazywano – pod „specjalną opieką archiwów państwowych”. Ustalono w nim również 23 grupy instytucji, które należało wyeliminować spod kontroli państwowej służby archiwalnej. Na liście podmiotów znalazły się między innymi: masowe organizacje społeczne poniżej szczebla wojewódzkiego, przedsiębiorstwa spożywcze zatrudniające do 300 pracowników, przedsiębiorstwa i administracja kolejowa podległa dyrekcjom okręgowym kolei państwowych, przychodnie i gabinety lekarskie, gabinety dentystryczne i kosmetyczne, apteki i składnice leków, kluby i koła sportowe, żłobki i przedszkola, szkoły ogólnokształcące i zawodowe stopnia podstawowego, czytelnie i wypożyczalnie książek, powiatowe, miejskie i gromadzkie biblioteki publiczne, świetlice, punkty skupu produktów rolnych i punkty skupu przemysłowych surowców wtórnych.

Zweryfikowany na podstawie przepisu wykaz nadzorowanych przez WAP w Kielcach zakładów pracy obejmował w 1959 roku 82 jednostki z terenu Kielc i 12 jednostek z terenu powiatu kieleckiego. Wykaz sporządzony w 1962 roku wskazywał na objęcie „opieką” 100 jednostek²⁰. Odrębne wykazy prowadziły na swoim terenie archiwa powiatowe i Oddział Terenowy w Radomiu.

Dalsza selekcja instytucji podlegających „szczególnej opiece archiwum państwowego” dokonana została na podstawie Zarządzenia nr 5 Naczelnego Dyrektora Archiwów Państwowych z dnia 28 grudnia 1964 roku w sprawie ustalenia wykazów urzędów, instytucji i przedsiębiorstw, których akta będą przejmowane na wieczyste przechowywanie przez archiwa państwowe²¹. Zarządzenie powyższe miało na celu bardziej planowe zabezpieczenie materiałów o wartości trwałej. Normowało zasady sporządzania wykazów zakładów pracy; w toku ich działania powstawały akta o wartości historycznej. Szczególnym nadzorem państwowej służby archiwalnej objęte zostały zakłady pracy wytwarzające akta o znaczeniu historycznym i część zakładów wybranych przykładowo²².

W sporządzonych w 1965 roku wykazach zakładów objętych opieką wymieniono dla: WAP w Kielcach – 135 jednostek, Oddział Terenowy (OT) w Radomiu – 155 jednostek, PAP w Końskich – 97 jednostek, Powiatowe Archiwum Państwowe (PAP) w Jędrzejowie – 87 jednostek²³. W roku 1971 i 1977 Naczelny Dyrektor Archiwów Państwowych wydał zarządzenia w sprawie nadzoru

¹⁹ *Zbiór przepisów archiwalnych wydanych przez Naczelnego Dyrektora Archiwów Państwowych w latach 1952–2000* (dalej: ZPA), wyb. i oprac.: M. Tarakanowska, E. Rosowska, Warszawa 2001, s. 33–35.

²⁰ APK, APwK, sygn. 528.

²¹ ZPA, s. 98–100.

²² K. Nobis, *Problemy narastającego zasobu*, s. 6.

²³ APK, APwK, sygn. 528.

archiwów państwowych nad materiałami archiwalnymi jednostek organizacyjnych. Ich podstawowym celem było sporządzenie wykazu jednostek, których materiały archiwalne powinny stanowić państwowy zasób archiwalny²⁴. Zarządzenie z 1971 roku zalecało sporządzenie nowego wykazu zakładów pracy pod nadzorem archiwów państwowych, obejmującego 13 grup rzeczowych. Mieściły się w nich wszystkie ważne historycznie urzędy, przedsiębiorstwa i organizacje społeczne. Wykaz opracowany przez WAP w Kielcach obejmował 812 jednostek gospodarki narodowej z terenu województwa, wytwarzających materiały archiwalne, takie jak: terenowa administracja publiczna, instytucje wymiaru sprawiedliwości, instytucje finansowe i ubezpieczeniowe, jednostki szkolnictwa, instytuty naukowo-badawcze, jednostki kultury i sztuki, jednostki państwowej administracji gospodarczej, administracji gospodarczej instytucji spółdzielczych, organizacji społecznych i zrzeszeń, przedsiębiorstwa przemysłowe, budowlane, rolnicze, instytucje ochrony zdrowia i kultury fizycznej, organizacje społeczne, stowarzyszenia i związki. W 1975 roku liczba ta zmniejszyła się w związku z nowym podziałem administracyjnym państwa²⁵.

Opracowany przez archiwum w 1977 roku na podstawie wytycznych nowy wykaz jednostek organizacyjnych objętych szczególnym nadzorem obejmował 300 zakładów pracy²⁶.

Kolejne regulacje pojawiły się po wejściu w życie ustawy z dnia 14 lipca 1983 roku o narodowym zasobie archiwalnym i archiwach²⁷. Ustawa wprowadziła podział na państwowy i niepaństwowy zasób archiwalny. Określiła również na nowo zadania państwowej służby archiwalnej w odniesieniu do obu zasobów. Objęte Zarządzeniem nr 3 Naczelnego Dyrektora Archiwów Państwowych z dnia 30 kwietnia 1985 roku zasady ustalania odnosiły się już tylko do jednostek państwowych²⁸. Wówczas też sporządzono nowy wykaz nadzorowanych jednostek

²⁴ Zarządzenie nr 20 Naczelnego Dyrektora Archiwów Państwowych z dnia 10 grudnia 1971 roku w sprawie nadzoru archiwów państwowych nad materiałami archiwalnymi zakładów pracy; Zarządzenie nr 21 Naczelnego Dyrektora Archiwów Państwowych z dnia 9 listopada 1977 roku w sprawie nadzoru archiwów państwowych nad materiałami archiwalnymi jednostek organizacyjnych, ZPA, s. 125–128, 144–148.

²⁵ I. Bałabuch, *Działalność Wojewódzkiego Archiwum*, s. 5.

²⁶ Tamże, s. 6; wytyczne w sprawie ustalania jednostek organizacyjnych, które wytwarzają i przechowują materiały archiwalne, stanowiące państwowy zasób archiwalny, zawierały podobnie jak zarządzenie z 1971 roku 13 grup jednostek, załącznik nr 2 do zarządzenia nr 21 Naczelnego Dyrektora Archiwów Państwowych z dnia 9 listopada 1977 roku, por. przyp. 24. Dz.U. z 2011 r., nr 123, poz. 698, z późniejszymi zmianami.

²⁸ Zarządzenie nr 3 Naczelnego Dyrektora Archiwów Państwowych z dnia 30 kwietnia 1985 roku w sprawie zasad i trybu ustalania państwowych jednostek organizacyjnych, w których tworzy się archiwa zakładowe, AP Kielce, Registratura, Ustalenie jednostek organizacyjnych pod specjalnym nadzorem archiwalnym, 1977–1987, sygn. 6/2, s. 22.

organizacyjnych obejmujący w 1985 roku 444 jednostki. Wykaz ten w okresie późniejszym był systematycznie weryfikowany, a obejmował: w roku 1989 – 469 jednostek, w roku 1992 – 204 jednostki, w roku 1996 – 331 jednostek, w roku 1999 – 460 jednostek, w roku 2002 – 437 jednostek, w roku 2006 – 442 jednostki archiwalne²⁹. Do wszystkich jednostek ustalonych jako wytwórca materiałów archiwalnych przesyłano „akty ustalenia”, zobowiązując je do utworzenia archiwów zakładowych. Poważne zmniejszenie ilości nadzorowanych jednostek na początku lat dziewięćdziesiątych XX wieku wynikało ze zmiany statusu prawno-organizacyjnego urzędów gmin, które z urzędów terenowych organów administracji państwowej stały się urzędami obsługującymi organy samorządu terytorialnego. Urzędy te ponownie zostały objęte nadzorem archiwów państwowych w 1999 roku w związku z dokonaną nowelizacją ustawy o narodowym zasobie archiwalnym i archiwach. Systematycznie weryfikowano również wykaz powołując archiwa zakładowe (w nowo powstałych jednostkach, a także jednostkach dotychczas nienadzorowanych) oraz wykreślając z wykazu jednostki prywatyzowane i likwidowane. W roku 2010 pod nadzorem APK znajdowało się 446 jednostek przechowujących w swoich zasobach ponad 15 kilometrów materiałów archiwalnych³⁰.

Od 2002 roku działania Archiwum Państwowego w Kielcach realizowane są zgodnie z wytycznymi określonymi Decyzją nr 1 Naczelnego Dyrektora Archiwów Państwowych z dnia 27 maja 2002 roku w sprawie zasad i sposobu ustalania przez archiwa państwowe państwowych jednostek organizacyjnych, jednostek samorządu terytorialnego i samorządowych jednostek organizacyjnych, w których tworzy się archiwa zakładowe³¹. Prowadzone czynności poprzedzane są rozpoznaniem statusu prawno-organizacyjnego danej jednostki, charakteru wykonywanych przez nią zadań i rodzajów tworzonej dokumentacji.

Kontrole archiwów zakładowych

Podjęając zagadnienie kontroli składnic akt czy – jak wcześniej je nazywano – „wizytacji”, należy zaznaczyć, że zostało ono doprecyzowane w okólniku nr 133 Prezesa Rady Ministrów z dnia 16 sierpnia 1951 roku w sprawie wizytowania

²⁹ APK, APwK i Registratura, Sprawozdania z działalności Archiwum Państwowego w Kielcach za rok 1985, 1989, 1992, 1996, 1999, 2002, 2006, sygn. 301, 1512, 1518, 1525, 1528.

³⁰ APK, Registratura, Sprawozdania z działalności Archiwum Państwowego w Kielcach za rok 2010.

³¹ Tamże, Ustalenie jednostek organizacyjnych pod specjalnym nadzorem archiwalnym, 2002, sygn. 11/12, nlb.

składnic akt³². Wizytacja powinna odbywać się w obecności uprawnionego przedstawiciela wizytowanego urzędu i winna dotyczyć wyłącznie spraw związanych ze sposobem, warunkami przechowywania zasobu w składnicach i metodą ich porządkowania. Nie obejmowała natomiast wglądu w treść (zawartość) akt. Wizytacja kończyła się protokołem potwierdzającym jej przebieg, zawierającym uwagi, wskazówki i zalecenia wizytującego.

Jak wspomniano wyżej, pierwsze wizytacje pracownicy kieleckiego archiwum przeprowadzili już w 1951 roku, między innymi w: Prezydium Wojewódzkiej Rady Narodowej w Kielcach, Prezydium Miejskiej Rady Narodowej w Kielcach i Oddziale Obwodowym Zakładu Ubezpieczeń Społecznych w Kielcach. Ze sporządzonych protokołów wyłania się dość zróżnicowany stan wizytowanych składnic.

Przeprowadzona w dniu 30 lipca 1951 roku wizytacja składnicy PWRN w Kielcach wykazała usytuowanie składnicy akt w dużym pokoju na parterze głównego gmachu. Stwierdzono wówczas, że lokal nie ma specjalnego zabezpieczenia drzwi, a w oknach nie ma krat. W krótki sposób opisano zasób składnicy, wymieniając poszczególne zespoły i ich chronologię: UWK z lat 1945–1958, WRN z lat 1945–1950, Fundusz Apropowizacyjny w Kielcach z lat 1946–1949, Hufce Budowlane „Świt” w Kielcach z 1945 roku, Rejonową Centralę Apropowizacyjną w Kielcach z lat 1946–1949. Pozytywnie oceniono pracę kierownika składnicy akt stwierdzając, iż składnica prowadzona jest dobrze, a wyszukiwanie akt nie sprawia trudności. Zalecenia dotyczyły konieczności rozpakowania skrzyń z aktami, zamontowania krat w oknach oraz dobrych zamków w drzwiach. Jak pisze Kazimierz Nobis, protokół był bardzo przejrzysty i jak na tamte czasy dokładny³³.

Dokonana w tym samym roku wizytacja w PMRN w Kielcach wykazała brak lokalu składnicy akt i brak osoby wyznaczonej do jej prowadzenia. Wizytujący stwierdził, że nie można było ustalić, jakie akta są w urzędzie przechowywane. Wydane zalecenia dotyczyły jak najszybszego zorganizowania składnicy³⁴. W trakcie wizytacji w Oddziale Obwodowym ZUS w Kielcach pracownik WAP w Kielcach stwierdził zawilgocenie i zagrzybienie mieszczącej się w piwnicy składnicy akt oraz brak osoby za nią odpowiedzialnej. Potwierdził też brak jakichkolwiek wykazów przechowywanych akt, będących spuścizną po Ubezpieczalni Społecznej w Kielcach z lat 1945–1950. Ze względu na wadliwe rozmieszczenie dokumentów niemożliwe było przeprowadzenie pomiaru ilości akt. Zalecenia powizytacyjne dotyczyły: wyznaczenia na składnicę stosownego

³² ZPA, s. 668.

³³ K. Nobis, *Kontrole archiwów zakładowych – wczoraj i dziś*, R. IV, 1999, AP, nr 1, s. 42.

³⁴ APK, Registratura, sygn. 16/1, Urząd Miejski w Kielcach [protokoły z kontroli, ekspertyzy archiwalne, zezwolenia na brakowanie], [1951] 1973–1080, s. 1.

suchego pomieszczenia, mianowania kierownika składnicy oraz „niezwłocznego przystąpienia do sporządzania niezbędnego wykazu wszystkich materiałów i doprowadzenia ich do należytego porządku”³⁵.

W 1951 roku przeprowadzono 396 wizytacji. Jak podkreślono w sprawozdaniu przesłanym do Naczelnej Dyrekcji Archiwów Państwowych, największe trudności napotymano w składnicach miejskich rad narodowych i w spółdzielniach samopomocy chłopskiej. Z reguły wykazywały one brak zrozumienia dla wartości dokumentu, a zalecenia wykonywane były opornie lub niedbale. WAP w Kielcach w niektórych przypadkach zmuszone było odwoływać się do władz nadrzędnych³⁶.

W 1952 roku na ogólną ilość 793 wizytacji: WAP w Kielcach przeprowadziło ich 147, Oddział Terenowy w Radomiu – 174, PAP w Końskich – 135, PAP w Pińczowie – 136, PAP w Sandomierzu – 63 i PAP w Starachowicach – 138³⁷. Podsumowując ich wyniki za ten rok stwierdzono, że na terenie miasta Kielc 50% instytucji nie posiada osobnych pomieszczeń na składnice akt, natomiast w pozostałych akta są nieuporządkowane, bez podziału na kategorie A i B. W składnicach brak jest stałego personelu, brak wykazów akt, brak zabezpieczeń przeciwpożarowych i przed włamaniem; na tym tle wyróżnia się wzorowo prowadzona składnica akt Banku Rolnego w Kielcach.

Znacznie lepiej przedstawiała się natomiast sytuacja w powiecie jędrzejowskim, kieleckim i włoszczowskim. Większość zakładów z tego terenu miała osobne pomieszczenia na przechowywaną dokumentację, chociaż same akta w nich zgromadzone na ogół nie były uporządkowane. Stosunek urzędów i instytucji do zagadnienia składnic akt oceniano jako bierny. Największymi przeszkodami w prawidłowym funkcjonowaniu składnic akt były bezsprzecznie: brak etatów na stanowiska kierowników składnic akt i ciasnota lokali³⁸. Podobna sytuacja miała miejsce na terenie działania PAP w Końskich, PAP w Pińczowie, PAP w Sandomierzu i PAP w Starachowicach. Prezydya powiatowych rad narodowych nie posiadały składnic akt, a jeżeli je miały, to akta przechowywane w nich znajdowały się w nieładzie, często na strychach, a w najgorszych przypadkach w szafach. Brak lokali i przechowywanie archiwaliów w szafach potwierdzono również w odniesieniu do: jednostek podległych PZGS, nadleśnictw, jednostek pocztowych czy szkół. Według oceny ogólnej, stosunkowo najlepiej zorganizowane zostały składnice w bankach, sądach, urzędach stanu cywilnego, hipotekach i przemyśle³⁹.

³⁵ APK, APwK, sygn. 632, Protokoły z wizytacji składnic akt przeprowadzonych przez Archiwum Miejskie w Kielcach, 1951, nlb.

³⁶ Tamże, sygn. 235, Sprawozdanie za 1951 r., nlb.

³⁷ Tamże, sygn. 237, Sprawozdanie z działalności WAP w Kielcach za 1952 r., s. 2.

³⁸ Tamże, s. 3.

³⁹ Tamże, s. 4.

Największe nasilenie wizytacji nastąpiło w 1953 roku, kiedy to pracownicy WAP w Kielcach dokonali ich 240, natomiast razem z placówkami terenowymi wykonano 1160 wizytacji⁴⁰. Tak duża ilość wizytacji, przy niewielkiej obsadzie personalnej WAP i PAP-ów oraz przy problemach komunikacyjnych, wpłynęła na jakość informacji zawartych w protokołach i ich często ogólnikowe ustalenia. Widać to wyraźnie przy analizie dokumentacji pokontrolnej⁴¹. Przyczyn tak dużej ilości wizytacji w początkowych latach można upatrywać w dążeniu WAP w Kielcach do rozpoznania zasobów składnic akt wszystkich działających na jego terenie instytucji, w tym szczególnie dokumentacji wytworzonej przed wojną i w czasie okupacji. Tendencję tę widać w wydanych w niedługim czasie wytycznych Naczelnego Dyrektora Archiwów Państwowych. Już w połowie 1953 roku ukazał się okólnik nr 23 Naczelnego Dyrektora Archiwów Państwowych, który stanowił próbę pewnego uporządkowania planowania wizytacji⁴². Odnosił się on przede wszystkim do ustalania kolejności przeprowadzania wizytacji, uzależniając je od znaczenia instytucji, która miała być wizytowana, oraz zasad wydawania zaleceń powizytacyjnych.

W dniu 26 września 1955 roku ukazały się wskazania praktyczne dla wizytujących składnice akt ustalone przez Naczelnego Dyrektora Archiwów Państwowych⁴³. Był to pierwszy przepis regulujący całościowo sprawy kontroli zakładów pracy przez archiwa państwowe. Określał: cele przeprowadzanych wizytacji, zasady ich planowania i przygotowania, przebieg wizytacji, zalecenia powizytacyjne, kontrole zaleceń powizytacyjnych, interwencje i prowadzenie ewidencji nadzoru nad składnicami. Wprowadzono także na jego podstawie wzór formularza protokołu z wizytacji składnicy akt. Głównym zadaniem wizytacji miało być „spowodowanie w pełni operatywnego działania składnicy”. Pod pojęciem tym rozumiano: terminowe przyjmowanie akt z poszczególnych komórek organizacyjnych, właściwe uporządkowanie zasobu i udostępnianie go, należyte brakowanie i terminowe przekazywanie akt kategorii A do archiwum państwowego. W trakcie wizytacji należało też bezwarunkowo zorientować się, czy w zakładzie pracy nie przechowuje się akt obcych kancelarii lub też akt zlikwidowanej instytucji, które powinny znaleźć się w archiwum państwowym. Szczególnie dotyczyło to akt sprzed 1945 roku. Zalecenia powizytacyjne miały być umieszczane w protokole bezpośrednio po rozmowach z kierownikiem zakładu. W przypadku

⁴⁰ A. Makowska, B. Ryszewski, *Zarys dziejów Archiwum Państwowego w Kielcach*, „Archeion”, t. 39, 1963, s. 61.

⁴¹ Więcej o tym pisze K. Nobis, *Kontrole archiwów*, s. 39–49.

⁴² Pismo okólnie nr 23 Naczelnego Dyrektora Archiwów Państwowych w sprawie wytycznych w zakresie wizytacji składnic akt, ZPA, s. 26.

⁴³ ZPA, s. 35–40.

uporczywego niedopełniania zaleceń wskazywano na konieczność interweniowania w instancjach nadrzędnych⁴⁴.

Działania w tym ostatnim zakresie WAP w Kielcach podjęło już w 1954 roku, kiedy to sporządzono „wykaz instytucji nieposiadających uporządkowanych składnic akt” z terenu miasta Kielce. Wystąpiono wówczas do Wojewódzkiej Komisji Planowania Gospodarczego, aby ze swojej strony wpłynęła na szybsze uporządkowanie akt. Wykaz obejmował 49 jednostek, w tym min. takie instytucje, jak: Prokuratura Powiatowa, Prokuratura Wojewódzka, Zarząd Wojewódzki Związku „Samopomocy Chłopskiej”, PKO, PCK, TPPR, PKS, Kielecka Fabryka Kwasu Siarkowego, Zakłady „Kadzielnia”⁴⁵.

Kontrolowane w latach pięćdziesiątych XX wieku lokale składnic akt pod względem wielkości przeważnie nie odpowiadały potrzebom instytucji, gdyż pomieścić mogły „produkcję” aktową z zaledwie kilku lat. Wiele instytucji nie miało nadal zorganizowanych składnic akt pomimo wytwarzania akt w dużej ilości. Zasób mieścił się głównie w szafach, pokojach biurowych, na strychach, w piwnicach lub komórkach⁴⁶. Przykładem może być choćby I Liceum Ogólnokształcące im. Żeromskiego w Kielcach, które ani w 1953 i 1958 roku, ani też w latach kolejnych nie posiadało specjalnego lokalu składnicy akt, a akta przechowywano w szafach w kancelarii. Dopiero w trakcie wizytacji przeprowadzonej w 1983 roku potwierdzono odrębny lokal archiwum szkolnego usytuowany na parterze⁴⁷.

Niewiele lepiej przedstawiał się stan składnicy aktowej Prokuratury Powiatowej w Kielcach. W 1953 roku rolę składnicy spełniała wnęka korytarza o powierzchni 2 m kwadratowych. Ze względu na brak półek akta były ułożone na podłodze w ogólnej ilości ok. 5 mb. Były one nieuporządkowane i niepodzielone na kategorie. Opiekujący się aktami kierownik sekretariatu nie przeszedł przeszkolenia archiwalnego. Kolejna wizytacja, przeprowadzona w 1955 roku, wykazała wspólne prowadzenie składnicy dla prokuratury wojewódzkiej i powiatowej w Kielcach. Składnica mieściła się w suchej piwnicy, ale stwierdzono brak w niej regałów i akta nadal pozostawały na podłodze, ułożone jedynie w obrębie lat i bez podziału na kategorie. W 1959 roku z kolei w sporządzonym protokole wizytacji potwierdzono, że akta były już w 75% uporządkowane i podzielone na kategorie. Można było także ustalić, iż dokumenty pochodziły z lat 1925–1958 i nie były do tego czasu brakowane. Do prowadzenia składnicy akt był wyznaczony pracownik.

⁴⁴ Tamże.

⁴⁵ APK, APwK, sygn. 478, Opieka nad składnicami akt, kursy dla kierowników składnic, 1954 r., s. 2.

⁴⁶ K. Nobis, *Problemy narastającego zasobu*, s. 4.

⁴⁷ APK, Registratura, I Liceum Ogólnokształcące im. Stefana Żeromskiego w Kielcach, 1953–2010 [protokoły z kontroli, ekspertyzy archiwalne, zezwolenia na brakowanie], s. 1–6.

Lokal posiadał dobre zabezpieczenie pod każdym względem. Z pozoru składnica funkcjonowała dobrze, ale wizytujący zwrócił uwagę na źle wykonane regały drewniane, które w każdej chwili groziły rozpadnięciem się pod ciężarem zgromadzonego zasobu. Konsekwencją były wydane zalecenia, dotyczące przede wszystkim wymiany regałów oraz oczywiście kontynuacji prac porządkowych⁴⁸.

Należy zaznaczyć, że w tym okresie materiały archiwalne przekazywane były do składnic akt w stanie nieuporządkowanym, najczęściej bez spisów zdawczo-odbiorczych. Przyczynę takiego stanu rzeczy archiwum postrzegało w braku zarządzeń odgórnych oraz braku zainteresowania ze strony kierownictw zakładów. Nie było również wyszkolonego personelu składnic aktowych. Prowadzenie ich powierzano często woźnym lub pracownikom nienadającym się do pracy w innych działach⁴⁹. Z tego też względu opieka nad narastającym zasobem miała charakter nie tylko kontrolny, ale także szkoleniowo-instruktażowy. Już w 1954 roku zorganizowano pierwsze konferencje dla prowadzących składnice akt w Kielcach (w siedzibie PWRN), Jędrzejowie, Radomiu, Pińczowie, Odrzywole (PAP w Końskich)⁵⁰. Spotkania te organizowano cyklicznie co roku tak przez WAP, jak i archiwa podległe. Obrazują je szczegółowo roczne sprawozdania z ich działalności.

Z chwilą ogłoszenia okólnika nr 11 z 1955 roku liczba wizytacji została w znacznym stopniu ograniczona. W latach 1961–1966 wizytowano przeciętnie ok. 229 zakładów pracy rocznie z terenu województwa kieleckiego⁵¹. Liczba ta w latach kolejnych kształtowała się na podobnym poziomie, tj. ok. 256 rocznie w latach 1971–1975⁵². Wielkości te uległy zmniejszeniu po zmianach administracyjnych i zmianie struktury organizacyjnej WAP w Kielcach. Przykładowo, w 1980 roku dokonano 112 wizytacji⁵³, w 1983 roku – 100⁵⁴, a przeprowadzano je głównie w zakładach objętych specjalną opieką, w pozostałych jednostkach tylko w razie zaistniałej potrzeby.

Zmieniony po wejściu w życie wytycznych charakter wizytacji składnic akt wpłynął zasadniczo na skoncentrowanie wysiłku archiwistów na kontrolowaniu doskonalenia metod porządkowania akt znajdujących się w składnicach oraz

⁴⁸ Tamże, Prokuratura Wojewódzka w Kielcach [protokoły z kontroli, ekspertyzy archiwalne, zezwolenia na brakowanie] 1953–1975, nlb.

⁴⁹ K. Nobis, *Problemy narastającego zasobu*, s. 5.

⁵⁰ APK, APwK, sygn. 478, s. nlb.

⁵¹ Tamże.

⁵² Tamże, sygn. 216, Sprawozdanie z wykonania planu 5-letniego 1971–1975 w WAP w Kielcach i podległych placówkach, s. 4.

⁵³ Tamże, sygn. 291, Sprawozdanie z działalności WAP w Kielcach za rok 1980, s. 2.

⁵⁴ Tamże, sygn. 1504, Sprawozdanie z działalności WAP w Kielcach za rok 1983, s. 2 i n.; K. Nobis, *Problemy narastającego zasobu*, s. 5.

na ulepszenie form ewidencjonowana materiałów archiwalnych o charakterze wieczystym⁵⁵. W trakcie kontroli zwracano uwagę na prace kancelarii i wszystkich komórek organizacyjnych, jak również na stosowanie obowiązujących przepisów kancelaryjnych i wykazów akt. Przy sporządzaniu protokołów wykorzystywano wzór protokołu z wizytacji wprowadzony okólnikiem, uwzględniający: datę powstania podmiotu, nazwę jednostki nadrzędnej, stosowany system kancelaryjny i posiadane przepisy kancelaryjne i archiwalne. W protokołach wymieniano prowadzone oddzielnie składnice dokumentacji technicznej, charakteryzowano stan zasobu z podziałem na akta obce, odziedziczone i własne, wymieniano prowadzoną ewidencję, personel składnicy i jego wykształcenie, opisywano lokal składnicy i jego zabezpieczenie. Zamieszczano też datę poprzedniej wizytacji i uwagi o wykonaniu zaleceń.

Na uwagę zasługuje fakt pojawienia się w 1961 roku wśród archiwistów w Polsce postulatów podniesienia rangi składnic akt poprzez zmianę ich nazwy na – archiwa zakładowe. Wkrótce też w formularzu protokołu z wizytacji pojawiło się określenie „archiwum zakładowe”⁵⁶.

Oceniając w 1971 roku ogólny stan archiwów zakładowych podkreślono, że znacznie się poprawił. Pracownicy archiwów zakładowych coraz częściej mieli średnie wykształcenie i przeszkolenie archiwalne. Zwracano uwagę na poprawę warunków lokalowych archiwów, w tym nowe siedziby PPRN w Kielcach i Wojewódzkiego Zarządu Inwestycji Miejskich. Podkreślano także coraz większą uwagę instytucji kierowaną na kwestie opracowania własnych wykazów akt oraz zainteresowanie indywidualnymi konsultacjami⁵⁷.

Przy planowaniu wizytacji szczególną uwagę zwracano na archiwa jednostek organizacyjnych ulegających likwidacji, ale również archiwa tych resortów, dla których były organizowane konferencje resortowe. W związku z tymi konferencjami opracowano w latach 1971–1975 informacje o stanie archiwów zakładowych resortu przemysłu ciężkiego, maszynowego, budownictwa i przemysłu materiałów budowlanych oraz górnictwa i energetyki⁵⁸. Działania takie znajdują także odbicie w sprawozdaniu za lata 1976–1980. Czynności nadzorcze ukierunkowano w tym okresie kolejno na: archiwa urzędów terenowych organów administracji państwowej, archiwa zakładów przemysłowych, archiwa przechowujące dokumentację kartograficzno-geodezyjną, archiwa sądów i biur notarialnych, archiwa szkół wyższych i organizacji społecznych⁵⁹. Efektem tych działań było

⁵⁵ Tamże.

⁵⁶ A. Barszcz, *Przepisy regulujące nadzór*, s. 32.

⁵⁷ APK, APwK, sygn. 263, Sprawozdanie WAP Kielce za 1971 r., s. 30.

⁵⁸ Tamże, sygn. 216, Sprawozdanie z wykonania planu 5-letniego 1971–1975, nlb.

⁵⁹ Tamże, sygn. 1480, Sprawozdanie z wykonania planu 5-letniego 1976–1980.

opracowanie przez Irenę Bałabuch i Kazimierza Nobisa *Informatora o dokumentacji kategorii A przechowywanej w archiwach zakładowych województwa kieleckiego*⁶⁰, a także kilku analiz, m.in. analizę funkcjonowania archiwów zakładowych jednostek podlegających ministerstwu sprawiedliwości⁶¹. Nie przytaczając szczegółowych ustaleń analizy warto wspomnieć o jej wnioskach. Postulowano w nich o zatrudnianie w sądach, państwowych biurach notarialnych i prokuraturach osób na etacie archiwisty oraz o ich przeszkolenie na kursach archiwalnych, a także przeprowadzanie kontroli archiwów zakładowych także przez jednostkę nadrzędną. W sądach i państwowych biurach notarialnych wskazywano ponadto na konieczność zwrócenia większej uwagi na dokumentację administracyjną, jak również konieczność poprawy warunków lokalowych archiwów. Postulaty te z biegiem lat zostały częściowo zrealizowane. Wprawdzie tylko część sądów rejonowych zatrudnia obecnie etatowych archiwistów, ale zatrudnione osoby uzupełniają wykształcenie nie tylko na kursach archiwalnych, ale także na studiach podyplomowych z zakresu archiwistyki.

Kwestia braku etatowej obsady personalnej w archiwach zakładowych była sygnalizowana w sprawozdaniu za 1985 rok. W ocenie stanu tych archiwów zwracano uwagę na ujemny wpływ braku etatowego archiwisty na właściwe funkcjonowanie archiwum zakładowego. Na pełnych etatach w tym czasie zatrudnieni byli archiwiści tylko w dużych zakładach przemysłowych, biurach projektowych, urzędach wojewódzkich i miejskich, wyższych uczelniach i sądach wojewódzkich. W pozostałych instytucjach archiwiści wykonywali swoje obowiązki w ramach innych czynności służbowych, mając znikome ilości czasu na pracę w archiwum⁶².

Powołanie formalne archiwów zakładowych w 1985 roku wpłynęło pozytywnie na ich organizację i podniosło ich rangę w strukturze jednostek organizacyjnych. W odniesieniu do nich w 1985 roku przeprowadzono 150 kontroli, a w 1986 roku – 159 kontroli⁶³. Czynnościom kontrolnym towarzyszyły jak co roku działania szkoleniowe. Przykładowo, w 1985 roku zorganizowano szkolenie w UW w Kielcach dla 30 aplikantów, a w WDK w Kielcach dla 25 pracowników. Ponadto prowadzono szkolenie archiwistów zakładowych w ramach 6 kursów zorganizowanych przez ZDZ w Poznaniu.

W 1989 roku przeprowadzono 166 kontroli i 17 lustracji, w 1992 – 61 kontroli i 7 lustracji, w 1996 – 103 kontrole i 45 lustracji⁶⁴. Wykazane na przestrzeni lat

⁶⁰ *Informator o dokumentacji kategorii A przechowywanych w archiwach zakładowych województwa kieleckiego*, Kielce 1980.

⁶¹ APK, APwK, sygn. 631.

⁶² Tamże, sygn. 223, Sprawozdanie z działalności w latach 1981–1985, nlb.

⁶³ Tamże, sygn. 301, 1506, Sprawozdania z działalności za 1985 i 1986 rok.

⁶⁴ Tamże, sygn. 1512, 1518, 1525, Sprawozdania z działalności Archiwum Państwowego w Kielcach za rok 1989, 1992, 1996.

dziewięćdziesiątych lustracje były przeprowadzane w archiwach samorządowych w zakresie zabezpieczenia i uporządkowania akt po byłych urzędach terenowych organów administracji państwowej.

W 1999 roku w nadzorowanych archiwach zakładowych przechowujących prawie 10 200 mb materiałów archiwalnych przeprowadzono 131 kontroli oraz 36 lustracji⁶⁵. W 2002 roku przeprowadzono 152 kontrole i 32 lustracje, w 2004 – 135 kontroli i 25 lustracji, a w 2006 – 135 kontroli i 6 lustracji⁶⁶. Aktualnie nadzorowane 446 archiwa zakładowe przechowują ok. 15 000 mb materiałów archiwalnych. W stosunku do nich w 2010 roku przeprowadzono 153 kontrole ogólne i problemowe oraz 17 lustracji⁶⁷.

Od 2000 roku działalność kontrolna Archiwum Państwowego w Kielcach prowadzona jest według zasad określonych w nowym normatywie regulującym przeprowadzanie kontroli archiwów zakładowych, który ukazał się 15 czerwca 2000 roku⁶⁸. „Kontrola archiwalna” ma na celu rzetelne i obiektywne sprawdzenie realizacji przez jednostki organizacyjne wytwarzające państwowy zasób archiwalny obowiązków wynikających z ustawy archiwalnej oraz wskazanie sposobów i środków usunięcia stwierdzonych uchybień. Dodatkowym celem kontroli jest wzbogacenie informacji o zasobie kontrolowanego podmiotu. Przedmiotem kontroli jest działalność archiwalna, czyli gromadzenie, opracowanie, zabezpieczenie i udostępnianie materiałów archiwalnych, przekazywanie ich do właściwych archiwów państwowych oraz brakowanie dokumentacji niearchiwalnej. Kontroli podlegają przede wszystkim archiwa zakładowe, ale w przypadku stwierdzenia niekompletności materiałów archiwalnych kontrola może być poszerzona na inne komórki organizacyjne. Wprowadzono podział na kontrole ogólne, kontrole problemowe i kontrole sprawdzające (lustracje wykonania zaleceń), przy czym jednostki nadzorowane powinny być poddawane kontroli nie rzadziej niż raz na 2–3 lata, a archiwa działające prawidłowo mogą i są poddawane kontrolom ogólnym nie rzadziej niż raz na 5 lat.

Sprawdzeniu podlega przestrzeganie przepisów kancelaryjnych i archiwalnych, klasyfikacja i kwalifikacja dokumentacji, a szczególnie materiałów archiwalnych, rozmiar zasobu archiwum, stan fizyczny akt i stopień ich opracowania, poprawność środków ewidencyjnych, udostępnianie akt, brakowanie dokumentacji,

⁶⁵ Tamże, sygn. 1528, Sprawozdanie z działalności Archiwum Państwowego w Kielcach za rok 1999.

⁶⁶ APK, Registratura, Sprawozdania z działalności Archiwum Państwowego w Kielcach za rok 2002, 2004 i 2006.

⁶⁷ Tamże, Sprawozdanie z działalności Archiwum Państwowego w Kielcach za rok 2010.

⁶⁸ Zarządzenie nr 8 Naczelnego Dyrektora Archiwów Państwowych w sprawie przeprowadzania kontroli postępowania z materiałami archiwalnymi wchodzącymi do państwowego zasobu archiwalnego, APK, Registratura.

kwalifikacje zawodowe personelu archiwum, stan i wyposażenie lokalu archiwum, terminowość i poprawność przekazywania materiałów archiwalnych do archiwów państwowych. Wprowadzono nowy formularz protokołu z kontroli, znacznie bardziej rozbudowany od stosowanego wcześniej. Od tegoż roku wprowadzono też w archiwach bazę danych „Nadzór”, w której odnotowywane są dane z protokołów kontroli i która pozwala na dokonywanie zestawień statystycznych. Do kierownika kontrolowanego podmiotu kierowane jest pismo pokontrolne zawierające ocenę działalności archiwum oraz zalecenia pokontrolne.

Podsumowując zagadnienie należy podkreślić, że w wyniku prowadzonej działalności kontrolnej oraz jednocześnie poradnictwa konsultacyjnego, przedsięwzięć szkoleniowo-instruktażowych znacząco poprawił się stan lokalowy archiwów zakładowych wraz z ich wyposażeniem. Poprawił się także stan uporządkowania materiałów archiwalnych. Instytucje zwracają też coraz większą uwagę na sprawy dotyczące prowadzenia swoich archiwów, porządkowania akt, jak również stosowania przepisów normujących tok pracy kancelaryjnej.

Brakowanie

Dekret z 1951 roku zakazywał niszczenia i brakowania materiałów archiwalnych „bez zezwolenia właściwej władzy archiwalnej”. Dotyczył tego także Okólnik nr 153 Prezesa Rady Ministrów z dnia 10 września 1951 roku w sprawie brakowania i niszczenia akt w urzędach i instytucjach podległych⁶⁹, podkreślając, by brakowanie i niszczenie akt odbywało się po otrzymaniu pisemnej zgody władzy archiwalnej.

W dniu 18 lutego 1952 roku Naczelnny Dyrektor Archiwów Państwowych wydał okólnik nr 1 dotyczący wytycznych w sprawie trybu postępowania przy przekazywaniu akt na makulaturę. Wytyczne te zawierały zasady podziału akt na kategorie A i B, określały tryb brakowania i przedstawiania wniosków, a także zawierały wzory spisów akt wybrakowanych⁷⁰.

Akta kategorii B podzielono na 3 grupy, w zależności od czasu ich przechowywania. Pierwsza grupa obejmowała akta komórek usługowych o charakterze manipulacyjnym przechowywane przez 2 lata, druga grupa – akta dotyczące czynności administracyjnych, finansowych i handlowych przechowywane przez lat 6 i trzecia grupa – akta, których okres przechowywania normowały szczególne przepisy prawne, oraz akta osobowe przechowywane nie mniej niż 10 lat.

⁶⁹ ZPA, s. 669.

⁷⁰ Tamże, s. 15–17.

Dokumenty osobiste obywateli złożone w aktach spraw należało przechowywać nie krócej niż 50 lat. Podkreślono zasadę dołączania do akt brakowanych krótkiej historii i zwięzłej charakterystyki funkcji urzędu. W roku tym ukazały się również 2 okólniki normujące kwestie nadzoru nad pozaarchiwalnym brakowaniem akt⁷¹.

Jak wynika ze sporządzonego za 1951 rok sprawozdania, do WAP w Kielcach wpłynęło w roku tym 16 wniosków o zakwalifikowaniu akt na makulaturę. Tylko 6 z tych wniosków załatwiono pozytywnie, zatwierdzając brakowanie i przekazanie na zniszczenie ok. 2425 kg akt. W dwóch przypadkach akta przejęto do archiwum, w pozostałych zaś zalecono przedłużenie okresu przechowania. W ramach nadzoru nad brakowaniem przeprowadzano także kontrole zbiornic i podzbiornic makulatury, sprawdzając jednocześnie stan magazynów oraz kwestionując brakowanie części akt (zbiornica w Sandomierzu i Opatowie). W kilku przypadkach stwierdzono fakty przejmowania akt przez zbiornice bez stosownych zaświadczeń⁷².

W 1952 roku w WAP w Kielcach powołano pierwszy skład Wojewódzkiej Komisji Brakowania Akt (WKBA), działającej później jako Wojewódzka Komisja Brakowania Materiałów Archiwalnych. Komisja ta załatwiała wszystkie wnioski na brakowanie w ramach organizowanych cyklicznie posiedzeń⁷³. W roku tym wydano 87 zezwoleń na przemiał akt wybrakowanych oraz przeprowadzono periodicznie kontrole zbiornic i podzbiornic makulatury, dokonując łącznie 112 kontroli. Podzbiornice w Kielcach i Sandomierzu były kontrolowane 17 razy, podzbiornice na terenie Radomia i Koźienic – 12 razy⁷⁴.

W 1953 roku WKBA odbyła 50 posiedzeń, a jej członkowie przeprowadzili 124 ekspertyzy akt wydzielonych do brakowania. Wydano 121 zezwoleń na przemiał dokumentacji aktowej wybrakowanej o objętości 142,48 m sześciennych. Przeprowadzono też 288 kontroli zbiornic i podzbiornic makulatury, nie stwierdzając faktów przekazywania makulatury bez stosowanego zezwolenia⁷⁵. W tym miejscu należy zwrócić uwagę na wydany 18 kwietnia 1953 roku okólnik nr 16 NDAP „w sprawie trybu postępowania w przypadkach stwierdzenia przez

⁷¹ Chodzi tu o pismo okólne Naczelnego Dyrektora Archiwów Państwowych z 3 marca 1952 roku w sprawie kontroli podzbiornic Centrali Odpadków Użytkowych przez powiatowe archiwa państwowe i okólnik nr 20 Naczelnego Dyrektora Archiwów Państwowych z 7 czerwca 1952 roku w sprawie postępowania w przypadku stwierdzenia przekroczenia przepisów o trybie przekazywania akt na makulaturę, ZPA, s. 22, 23.

⁷² APK, APwK, sygn. 235, Sprawozdanie z 1951 r., s. nlb.

⁷³ Powołana na podstawie zarządzenia nr 2 Naczelnego Dyrektora Archiwów Państwowych z dnia 2 maja 1950 r. APK, APwK, sygn. 163, Komisja Brakowania Materiałów Archiwalnych, 1952–1953, 1965–1966.

⁷⁴ APK, APwK, sygn. 237, Sprawozdanie z 1952 r., s. 4.

⁷⁵ Tamże, sygn. 241, Sprawozdanie z 1953 r., s. 5.

pracowników służby archiwalnej naruszenia przepisów archiwalnych”. Okólnikiem tym pracownicy archiwum zobowiązani zostali do przesyłania meldunków do WAP w Kielcach m.in. w przypadkach stwierdzenia faktu zniszczenia lub przekazania na makulaturę przez urzędy, instytucje i przedsiębiorstwa materiałów archiwalnych bez uzyskania zezwolenia archiwum państwowego oraz stwierdzenia przyjmowania do przerobu materiałów archiwalnych, na których wybrakowanie lub zniszczenie nie uzyskano zezwolenia właściwego archiwum. W sprawach mniejszej wagi dyrektor WAP miał obowiązek „interweniować u władzy, której sprawca bezpośrednio podlega”, a w sprawach większej wagi – zawiadomić Naczelną Dyrekcję Archiwów Państwowych⁷⁶.

W 1954 roku odnotowano 48 posiedzeń WKBA i 115 ekspertyz akt wydzielonych do brakowania. Wydano 160 zezwoleń na przemiał akt o objętości 137,9 m sześciennych⁷⁷. W 1958 roku WKBA zbierała się 45 razy, przeprowadzono 204 ekspertyzy archiwalne i wydano 343 zezwolenia na przemiał akt o objętości 614 m sześciennych. Przeprowadzono także 37 kontroli zbiornic makulatury⁷⁸.

Jeszcze w 1956 roku Naczelny Dyrektor Archiwów Państwowych wydał zarządzenie w sprawie brakowania akt najnowszych⁷⁹. Załączona do zarządzenia instrukcja regulowała postępowanie Komisji Brakowania Akt w WAP przy zatwierdzaniu wniosków na brakowanie. Działając w myśl normatywu WKBA przy Wojewódzkim Archiwum w Kielcach bardzo ostrożnie wyrażała zgodę na brakowanie akt wytworzonych bezpośrednio po wojnie. W przypadku zdekompletowania akt wieczystych zachowywano materiały zastępcze, nie wyrażano natomiast zgody na brakowanie akt nieuporządkowanych. Gdy przesłana dokumentacja brakowana budziła wątpliwości albo zawierała materiały trudne do oceny, członkowie Komisji przeprowadzali ekspertyzy archiwalne. Potwierdza to już sama ilość ekspertyz archiwalnych stanowiąca w początkowym okresie prawie 2/3 zatwierdzonych wniosków. Ekspertyzy przeprowadzano zarówno pod kątem interesów politycznych i gospodarczych państwa, potrzeb nauki, ale także jako studium materiału archiwalnego prowadzące do ustalenia kryteriów selekcji.

⁷⁶ A. Barszcz, *Przepisy regulujące nadzór*, s. 35.

⁷⁷ APK, APwK, sygn. 242, Sprawozdanie z 1954 r., s. 55.

⁷⁸ Tamże, sygn. 246, Sprawozdanie z 1958 r., s. 8.

⁷⁹ Zarządzenie nr 16 Naczelnego Dyrektora Archiwów Państwowych z dnia 26 lipca 1965 roku w sprawie brakowania akt najnowszych, ZPA, s. 48–51. W 1956 roku NDAP opracowała też wskazówki dla zakładów pracy obowiązujące przy czynnościach związanych z brakowaniem akt, ZPA, s. 47, 48. Uzupełnienie niniejszych przepisów stanowiło zarządzenie nr 14 NDAP z 31 sierpnia 1959 roku w sprawie akt kategorii C. Określało ono, że za akta kategorii C uważa się te manipulacyjne, które tracą swoje znaczenie praktyczne najdalej w ciągu 2 lat od powstania i nie posiadają żadnego znaczenia historycznego. Akta te nie podlegały przekazaniu do składnicy akt i mogły być brakowane przez registry, ZPA, s. 56.

Przy brakowaniu akt zwracano uwagę na konieczność sprawdzenia nie tylko kompletności akt kategorii A z brakowanego okresu, ale także kompletności całości materiałów archiwalnych.

Między innymi w 1960 roku w trakcie ekspertyzy przeprowadzonej (w odniesieniu do akt brakowanych) przez Prezydium Miejskiej Rady Narodowej w Kielcach wyłączono z brakowania akta z zakresu opieki społecznej (b. MKOS-u), zalecając ich ponowną ocenę i przekazanie do WAP w Kielcach materiałów obrazujących działalność tej jednostki. W trakcie dokonanych czynności potwierdzono zgodność wykazów ze stanem faktycznym oraz fakt, iż pozostałe wybrakowane akta nie posiadają wartości naukowej⁸⁰. W trakcie przeprowadzanego po raz pierwszy w owym roku brakowania akt w Prokuraturze Wojewódzkiej w Kielcach wydzielono z brakowania akta spraw typowych „jako należące do kategorii archiwalnej A”. Brakowaniu wówczas poddano akta podręczne i akta główne o drobne przestępstwa i występki. W trakcie przeprowadzonej oceny potwierdzono, że „we wszystkich aktach nie było takich, które miałyby znaczenie historyczne, gospodarcze lub społeczno-polityczne”⁸¹. Łącznie w 1960 roku przeprowadzono 38 ekspertyz akt brakowanych, wydano 246 zezwoleń na przemiał akt o objętości 484 m sześciennych. Komisja Brakowania Akt odbyła 39 posiedzeń⁸². W roku następnym pracownicy WAP w Kielcach prowadzili 52 ekspertyzy akt brakowanych. Wydano 375 zezwoleń na przemiał akt o objętości 770 m sześciennych⁸³. Liczba ta w latach kolejnych kształtowała się na podobnym poziomie. W latach 1966–1970 Wojewódzka Komisja Oceny Materiałów Archiwalnych (KOMA) odbyła łącznie 147 posiedzeń, na których oceniano nadesłane z zakładów pracy wnioski na brakowanie, wydając 1555 zezwoleń na oddanie na przemiał 1 880 916 mb makulatury. Przeprowadzono ponadto 131 ekspertyz archiwalnych⁸⁴.

Kolejnym przepisem normującym nadzór WAP w Kielcach nad brakowaniem akt w instytucjach było wydane jeszcze w 1969 roku Zarządzenie nr 1 NDAP w sprawie wydawania zezwoleń na brakowanie materiałów archiwalnych w zakładach pracy⁸⁵. Określało ono warunki uzyskania zezwoleń stałych

⁸⁰ APK, Registratura, Urząd Miejski w Kielcach [protokoły z kontroli, ekspertyzy archiwalne, zezwolenia na brakowanie], t. 1 [1951] 1973–1980, s. 48–62.

⁸¹ Wydano zezwolenie nr 87/60 z 16 maja 1960 roku APK, Registratura, Prokuratura Wojewódzka w Kielcach [protokoły z kontroli, ekspertyzy archiwalne, zezwolenia na brakowanie] 1953–1975, nlb.

⁸² APK, APwK, sygn. 247, Sprawozdanie za 1960 r., s. 80.

⁸³ Tamże, sygn. 250, Sprawozdanie z 1961 r., s. nlb.

⁸⁴ Tamże, sygn. 215, Sprawozdanie z wykonania planu 5-letniego 1966–1970 w WAP w Kielcach, s. 3.

⁸⁵ Zarządzenie nr 1 Naczelnego Dyrektora Archiwów Państwowych z 26 lutego 1969 roku w sprawie wydawania zezwoleń na brakowanie materiałów archiwalnych w zakładach pracy, ZPA, s. 119, 120.

na brakowanie dokumentacji Bc oraz innych materiałów archiwalnych powstających w zakładach pracy, niepodlegających specjalnemu nadzorowi państwowej służby archiwalnej, jak również zasady wydawania zezwoleń jednorazowych. W zarządzeniu znalazł się też zapis, iż za zachowanie materiałów archiwalnych przydatnych do prac bieżących, do celów kontrolnych lub dowodowych w sprawach będących w toku postępowania sądowego, arbitrażowego lub dyscyplinarnego ponoszą odpowiedzialność kierownicy zakładów pracy. Przepis zmieniono Zarządzeniem nr 2 NDAP z 5 marca 1975 roku, wskazując, że stałe zezwolenie na brakowanie materiałów archiwalnych może być udzielone także jednostce podlegającej szczególnemu nadzorowi archiwów państwowych. Jednostka taka, aby ubiegać się o stałe zezwolenie, musiała stosować w praktyce uzgodnione z państwową służbą archiwalną przepisy kancelaryjno-archiwalne (instrukcję kancelaryjną, wykaz akt, instrukcję o organizacji i zakresie działania archiwum zakładowego i inne przepisy dotyczące archiwizacji materiałów archiwalnych). Powinna posiadać należycie zorganizowane archiwum zakładowe i zatrudniać kierownika archiwum o odpowiednich kwalifikacjach oraz określić zbiornicę surowców wtórnych, do której będzie przekazywać wybrakowaną dokumentację. Przy wniosku o wydanie stałego zezwolenia brakowania akt kategorii B o oznaczonym czasookresie przechowania należało nadesłać także spisy uporządkowanych akt kategorii A i zobowiązać się do systematycznego nadsyłania tych spisów w przyszłości.

Według powyższych przepisów WAP w Kielcach realizowało zadanie nadzoru nad brakowaniem dokumentacji w podmiotach do połowy lat osiemdziesiątych XX wieku. Zwracano uwagę na zachowanie akt odzwierciedlających przemiany społeczno-ekonomiczne w kraju, akta obrazujące podstawowe warunki pracy i bytu robotników, akta posiadające znaczenie dla historii regionu lub zakładu pracy, który dokumentację wytworzył. W latach 1971–1975 wydano 3794 zezwoleń na oddanie na przemiał 16 894,20 m sześciennych makulatury, przeprowadzono 262 ekspertyzy archiwalne. Na posiedzeniach KOMA omawiane były zagadnienia zabezpieczenia akt likwidowanych prezydiów gromadzkich rad narodowych, problemy oceny wartości archiwalnej dokumentacji skarg i wniosków⁸⁶. W latach 1976–1980 KOMA odbyła 186 posiedzeń koncentrując swoją działalność na problemach związanych z oceną dokumentacji projektowo-kosztorysowej, kartograficznej, akt bankowych oraz dokumentacji utoap. Analizowano również problemy związane z opracowaniem i oceną wartości akt przechowywanych w archiwach zakładowych resortu Ministerstwa Sprawiedliwości

⁸⁶ APK, APwK, sygn. 216, Sprawozdanie z wykonania planu 5-letniego 1971–1975 w WAP w Kielcach i podległych placówkach, s. 4, 5.

i Prokuratury Generalnej oraz zagadnienia ich właściwego brakowania. Wiele uwagi poświęcono ocenie dokumentacji geodezyjno-kartograficznej znajdującej się w archiwach zakładowych i państwowych⁸⁷. W latach 1981–1985 rozpatrzono łącznie 1810 wniosków na brakowanie akt, wydając zezwolenia na przekazanie na makaturę 99 039 mb dokumentacji. Z tego 80 wniosków wymagało przeprowadzenia ekspertyz⁸⁸. W ramach wykazanej wielkości w 1983 roku rozpatrzono 221 wniosków na brakowanie, zaś w 1985 – 335⁸⁹.

Mimo zauważalnej systematycznej poprawy stanu funkcjonowania archiwów zakładowych nie odnotowano w omawianym okresie wydawania przez archiwum stałych zezwoleń na brakowanie akt. Było to zapewne skutkiem niespełniania przez jednostki organizacyjne wszystkich warunków, które należało wypełnić, by otrzymać takie zezwolenie.

Po wejściu w życie ustawy archiwalnej z 1983 roku konieczność uzyskiwania przez jednostki państwowe zezwoleń na brakowanie zawarta była w rozporządzeniu Ministra Nauki Szkolnictwa Wyższego i Techniki z dnia 25 lipca 1984 roku w sprawie zasad klasyfikowania i kwalifikowania dokumentacji oraz zasad i trybu przekazywania materiałów archiwalnych do archiwów państwowych⁹⁰. Warunki i tryb składania wniosków dotyczących brakowania dokumentacji niearchiwalnej określił Naczelny Dyrektor Archiwów Państwowych w zarządzeniu z dnia 20 maja 1988 roku⁹¹. Zarządzeniem tym wprowadzono także do wykorzystania wzory stosowanych formularzy: protokołu oceny dokumentacji niearchiwalnej oraz spisów dokumentacji niearchiwalnej aktowej lub technicznej przeznaczonej do przekazania na makaturę lub zniszczenie. Obowiązujące normatywy uzupełniło Zarządzenie nr 12 Naczelnego Dyrektora Archiwów Państwowych z dnia 18 października 1989 roku w sprawie trybu i warunków udzielania zezwoleń na brakowanie dokumentacji niearchiwalnej⁹². Do wspomnianego zarządzenia dołączono wzory zezwoleń i wytyczne regulujące sposób rozpatrywania wniosków na brakowanie przez archiwa państwowe. W celu uproszczenia procedury zalecano, aby komisje archiwalnej oceny dokumentacji opiniowały jedynie wnioski budzące wątpliwości co do ich zasadności bądź obejmujące sprawy o charakterze

⁸⁷ Tamże, sygn. 1480, Sprawozdanie z działalności WAP w Kielcach w latach 1976–1980, s. 4–7.

⁸⁸ Tamże, sygn. 223, Sprawozdanie z działalności WAP w Kielcach w latach 1981–1985, nlb.

⁸⁹ APK, APwK, sygn. 1504, Sprawozdania z działalności WAP w Kielcach za rok 1983 i 1985, s. 301. K. Nobis, *Problemy narastającego zasobu*, s. 5.

⁹⁰ Dz.U., nr 41, poz. 216.

⁹¹ Zarządzenie Naczelnego Dyrektora Archiwów Państwowych w sprawie warunków i trybu składania wniosków dotyczących brakowania dokumentacji niearchiwalnej, „Monitor Polski” (dalej: MP), nr 17, poz. 145.

⁹² ZPA, s. 166–170.

problemowym. Podobnie jak wcześniejsze przepisy zarządzenie normowało kwestie wydawania zezwoleń jednorazowych i generalnych⁹³.

Opierając się na powyższych normatywach archiwum w Kielcach rozpatrywało wnioski na brakowanie w drugiej połowie lat osiemdziesiątych i latach dziewięćdziesiątych XX wieku. Przykładowo, w 1989 roku wydano 288 zezwoleń na brakowanie 3700 mb akt, przeprowadzono 9 ekspertyz archiwalnych, zaopiniowano 51 wniosków na brakowanie z niepaństwowych jednostek organizacyjnych oraz przeprowadzono 6 kontroli składnic odpadków wtórnych⁹⁴. W 1992 roku wydano 212 zezwoleń na brakowanie 7738 mb akt, przeprowadzono 12 ekspertyz archiwalnych i skontrolowano 4 zbiornice odpadków wtórnych. Na posiedzeniu Komisji Archiwalnej Oceny Dokumentacji (KAOD) dyskutowano kwestie oceny wartości akt personalnych przechowywanych w Zakładach Starachowickich „Star”, jedyne go zbioru tak dobrze zachowanych akt osobowych zakładu przemysłowego z terenu województwa kieleckiego⁹⁵. Problem ten ponownie omówiono na posiedzeniu KAOD w 2002 roku. Zgłaszane propozycje zmierzały w kierunku uznania całości zachowanych akt personalnych Zakładów Starachowickich z lat 1918–1945 za materiały archiwalne i przejścia do zasobu kieleckiego archiwum⁹⁶.

W 1996 roku wydano 220 zezwoleń na 7286 mb, przeprowadzono 9 ekspertyz archiwalnych oraz zaopiniowano 10 wniosków na brakowanie nadesłanych przez niepaństwowe jednostki organizacyjne. W 1999 roku wydano natomiast 369 zezwoleń na 7855 mb i przeprowadzono 27 ekspertyz⁹⁷.

Dokonywane corocznie oceny prawidłowości brakowania dokumentacji niearchiwalnej wskazują, że pomimo stopniowej poprawy wiele nadsyłanych wniosków nadal zawierało uchybienia formalne i dość często konieczne były ingerencje archiwum w związku z niewłaściwą oceną wartości dokumentacji. W takich przypadkach do jednostek kierowano pisma z zastrzeżeniami i wnioski wyłączenia z brakowania dokumentacji budzącej wątpliwości. Ekspertyzy archiwalne brakowanej dokumentacji przeprowadzane były tylko w jednostkach wytwarzających materiały archiwalne. Jednocześnie podkreślić należy, że przy rozpatrywaniu wniosków z tych podmiotów konfrontowano także stan zachowania materiałów archiwalnych na podstawie posiadanej lub nadesłanej ewidencji. W omawianym okresie nie odnotowano wydawania przez archiwum zezwoleń generalnych na brakowanie akt.

⁹³ Tamże.

⁹⁴ APK, APwK, sygn. 1512, Sprawozdanie z działalności WAP w Kielcach za rok 1989.

⁹⁵ Tamże, sygn. 1518, Sprawozdanie z działalności WAP w Kielcach za rok 1992.

⁹⁶ APK, Registratura, Komisja Archiwalnej Oceny Dokumentacji, 2002 r.

⁹⁷ APK, APwK, sygn. 1525, 1528, Sprawozdanie z działalności WAP w Kielcach za rok 1996 i 1999.

Aktualnie obowiązującym przepisem określającym warunki i tryb brakowania dokumentacji przez państwowe i samorządowe jednostki organizacyjne jest Rozporządzenie Ministra Kultury z dnia 16 września 2002 roku w sprawie postępowania z dokumentacją, zasad jej klasyfikowania i kwalifikowania oraz zasad i trybu przekazywania materiałów archiwalnych do archiwów państwowych⁹⁸. Na podobnych zasadach jak przepisy wcześniejsze reguluje ono tryb uzyskiwania zgody jednorazowej na brakowanie dokumentacji niearchiwalnej, pozostawiając jednocześnie wydawanie zgód generalnych w kompetencjach Naczelnego Dyrektora Archiwów Państwowych.

Kierując się wskazanym wyżej normatywem Archiwum Państwowe w Kielcach w 2002 roku wydało 380 zgód na wybrakowanie 9580 mb dokumentacji, przeprowadziło 14 ekspertyz archiwalnych. Komisja Archiwalnej Oceny Dokumentacji opiniowała m.in. wniosek Urzędu Gminy w Krasocinie w zakresie zasadności brakowania źródłowej dokumentacji kółek rolniczych z terenu tej gminy. Wnioskowano o zakwalifikowanie akt do kategorii A i przekazanie do właściwego terytorialnie oddziału w Jędrzejowie. Opiniowano również wniosek syndyka PSS „Społem” w Starachowicach w zakresie przejścia podstawowej dokumentacji organów kolegialnych, planowania i statystyki spółdzielni do oddziału archiwum w Starachowicach, jako uzupełnienie przechowywanych już w zasobie akt. Komisja odniosła się również do ustaleń ekspertyzy dokumentacji przechowywanej w Zakładach Urzędzeń Kotłowych w Stąporkowie, akceptując przejście do zasobu archiwum akt Starachowickich Zakładów Górniczych w Starachowicach i Przedsiębiorstwa Budowy Kopalń w Stąporkowie⁹⁹.

W 2004 roku wydano 282 zgody na wybrakowanie 75 445 mb akt oraz 25 opinii dla podmiotów niepaństwowych, przeprowadzono 14 ekspertyz archiwalnych. W odniesieniu do 76 wniosków przygotowano także pisemne opinie w zakresie wyłączeń z brakowania¹⁰⁰. W 2006 roku wydano 274 zgody na wybrakowanie 8851,7 mb akt oraz 21 opinii dotyczących brakowania dokumentacji podmiotów niepaństwowych, przeprowadzono 14 ekspertyz archiwalnych brakowanej dokumentacji. W odniesieniu do 69 wniosków przygotowano także pisemne opinie w zakresie wyłączeń z brakowania. Ekspertyzy przeprowadzone w Wojewódzkim Inspektoracie Inspekcji Handlowej oraz Prokuraturze Okręgowej w Kielcach dotyczyły brakowania akt osobowych do 1955 roku. Przeprowadzono również ekspertyzę w zakresie oceny wartości dokumentacji likwidowanego Banku Spółdzielczego w Opatowcu¹⁰¹.

⁹⁸ Dz.U., nr 167, poz. 1375.

⁹⁹ APK, Registratura, Sprawozdanie z działalności WAP w Kielcach za rok 2002.

¹⁰⁰ Tamże, Sprawozdanie z działalności WAP w Kielcach za rok 2004.

¹⁰¹ Tamże, Sprawozdanie z działalności WAP w Kielcach za rok 2006.

W 2010 roku wydano 331 zgód na brakowanie na 8315 mb akt i 16 opinii dla niepaństwowych jednostek organizacyjnych. Przeprowadzono 24 ekspertyzy brakowanej dokumentacji. W odniesieniu do 64 wniosków przygotowano także opinie pisemne w zakresie wyłączeń z brakowania¹⁰².

Jak wynika z przedstawionych danych liczbowych, ilość wydawanych zgód na brakowanie utrzymuje się na porównywalnym poziomie, także w odniesieniu do ilości brakowanej dokumentacji. Analiza sprawozdań rocznych w zakresie oceny prawidłowości brakowania dokumentacji pozwala potwierdzić, że czynności te w archiwach zakładowych i składnicach akt wykonywane są dość skrupulatnie i stosunkowo niewiele wniosków budzi wątpliwości skutkujące koniecznością przeprowadzenia ekspertyz archiwalnych. Wymienione wyżej pisma z zastrzeżeniami dotyczyły zazwyczaj jednostek, które rzadko przeprowadzają brakowanie dokumentacji niearchiwalnej i odnosiły się do zakłóconych kryteriów oceny wartości dokumentacji, wyłączenia dokumentacji do dalszego przechowania lub ekspertyzy archiwalnej, jak również uchybień formalnych (stosowanie niewłaściwych formularzy, brak podpisów członków komisji lub budzące wątpliwość znaki kancelaryjne pism).

Uzgardnianie przepisów kancelaryjnych

Możliwość wpływania przez archiwa państwowe na sposób wytwarzania i gromadzenia dokumentacji w zakładach pracy pojawiła się wraz z opiniowaniem przez państwową służbę archiwalną przepisów kancelaryjno-archiwalnych. Obowiązek uzgardniania wykazów akt wynikał z przepisów par. 8 i 9 Rozporządzenia Rady Ministrów z 19 lutego 1957 roku w sprawie państwowego zasobu archiwalnego¹⁰³.

Już w 1956 roku Naczelną Dyrekcja Archiwów Państwowych (NDAP) opracowała Zestawienie niektórych rodzajów akt według kategorii i terminów ich przechowania¹⁰⁴. Wspomnieć tu należy również opublikowaną w 1959 roku przez Zakład Organizacji i Techniki Pracy Biurowej przy Ministerstwie Finansów i uzgodnioną z NDAP ramową instrukcję kancelaryjną, zalecaną do stosowania przez Urząd Rady Ministrów i archiwa państwowe¹⁰⁵. W dniu 18 stycznia 1960 roku Naczelny Dyrektor Archiwów Państwowych wydał okólnik nr 1 w sprawie

¹⁰² Tamże, Sprawozdanie z działalności WAP w Kielcach za rok 2010.

¹⁰³ Dz.U. 1957 r., nr 12, poz. 660.

¹⁰⁴ ZPA, s. 40–47.

¹⁰⁵ A. Barszcz, *Przepisy regulujące nadzór*, s. 39; zob. też ZPA, s. 671–690.

zasad opracowywania wykazów akt¹⁰⁶. Miał on służyć archiwom państwowym jako pomoc przy konsultacjach z zakładami pracy oraz przy uzgadnianiu projektów wykazów akt. Do zasad opracowania wykazów akt odnosiły się również wydane w tym samym roku okólniki Naczelnego Dyrektora Archiwów Państwowych z 4 i 13 kwietnia¹⁰⁷. Ten ostatni przepis zalecał i obliłgował archiwa państwowe do domagania się w trakcie przeprowadzanych wizytacji opracowania przez instytucje instrukcji kancelaryjnej oraz wykazu akt (jednolitego bądź strukturalnego).

Wdrażając do stosowania wymienione przepisy, Wojewódzkie Archiwum w Kielcach w 1961 roku współpracowało z Oddziałem Terenowym w Radomiu przy opracowaniu wykazu akt dla Radomskiej Wytwórni Papierosów¹⁰⁸. Kolejną pomocą w opiniowaniu wykazów akt był opublikowany w 1963 roku przykładowy wykaz akt typowych jako załącznik nr 2 do Zarządzenia Ministra Szkolnictwa Wyższego¹⁰⁹. Działająca w archiwum KOMA proponowała również w 1966 roku przeprowadzanie na szeroką skalę szkoleń w zakresie opracowywania i stosowania w praktyce jednolitego rzeczowego wykazu akt, ponieważ obie kwestie sprawiały wielu instytucjom duże trudności. Te z kolei często opracowywały dla siebie wykazy akt strukturalne, pomimo przekazywania z jednostek nadrzędnych i archiwum jednolitych wykazów akt¹¹⁰. Wydany dnia 14 marca 1967 roku okólnik nr 6 Naczelnego Dyrektora Archiwów Państwowych w sprawie uzgadniania przepisów kancelaryjnych i archiwalnych z państwową służbą archiwalną¹¹¹ określił właściwość poszczególnych archiwów w tym zakresie. NDAP opiniowała

¹⁰⁶ ZPA, s. 57–64.

¹⁰⁷ Pismo okólne nr 3 Naczelnego Dyrektora Archiwów Państwowych z 4 kwietnia 1960 roku w sprawie wykazu akt dla przedsiębiorstw przemysłowych, Pismo okólne nr 4 Naczelnego Dyrektora Archiwów Państwowych z 13 kwietnia 1960 roku w sprawie ogólnych przepisów kancelaryjnych, ZPA, s. 65–68.

¹⁰⁸ APK, APwK, sygn. 250, Sprawozdanie z wykonania planu za rok 1961 WAP i archiwów podległych, nlb.

¹⁰⁹ „podział materiałów archiwalnych na kategorie i ustalanie terminów ich przechowywania”, MP, nr 37, poz. 184.

¹¹⁰ APK, APwK, sygn. 163.

¹¹¹ ZPA, s. 104, 105. Przepis był kolejno nowelizowany Zarządzeniem nr 22 Naczelnego Dyrektora Archiwów Państwowych z 5 czerwca 1970 roku w sprawie opiniowania przez państwową służbę archiwalną normatywów kancelaryjnych i archiwalnych, Zarządzeniem nr 19 Naczelnego Dyrektora Archiwów Państwowych z 7 września 1974 roku w sprawie uzgadniania z państwową służbą archiwalną projektów przepisów kancelaryjnych i archiwalnych uspołecznionych jednostek organizacyjnych, Zarządzeniem nr 6 Naczelnego Dyrektora Archiwów Państwowych z 26 stycznia 1979 roku w sprawie uzgadniania z państwową służbą archiwalną projektów przepisów kancelaryjnych i archiwalnych uspołecznionych jednostek organizacyjnych, ZPA, s. 124, 149, 150.

przepisy wydawane jako generalne lub przykładowe przez urzędy i instytucje dla jednostek im podległych. Urzędy i instytucje opracowujące przepisy dla swojej jednostki uzgadniały je z archiwum centralnym lub archiwum wojewódzkim według właściwości sprawowanego nadzoru.

W oparciu o wyżej przywołane uregulowania w latach 1966–1970 WAP w Kielcach zaopiniowało pozytywnie 29 wykazów akt¹¹², a w latach 1971–1975 – 28 wykazów akt¹¹³. Z tej liczby w 1971 roku zatwierdzono 3 wykazy akt wraz z instrukcjami kancelaryjnymi dla: „CPN” w Kielcach, Szpitala w Morawicy, Zakładów Urządzeń Chemicznych i Armatury Przemysłowej w Kielcach. Ponadto zatwierdzono instrukcję prowadzenia archiwum zakładowego dla Biura Projektowo-Badawczego Budownictwa Ogólnego „Miastoprojekt” w Kielcach¹¹⁴. W latach 1976–1980 uzgodniono 21 normatywów kancelaryjno-archiwalnych, z których 15 zostało wprowadzonych do stosowania¹¹⁵. W samym 1980 roku oprócz uzgodnienia kompletu przepisów dla Filharmonii w Kielcach zorganizowano też dla jej pracowników spotkanie, na którym omawiano sprawy stosowania wykazu akt¹¹⁶. W latach 1981–1985 archiwum uzgodniło przepisy kancelaryjne i archiwalne dla 10 instytucji. Z tej liczby w odniesieniu do 5 jednostek potwierdzono także wprowadzenie przepisów do stosowania. Oceniając działalność archiwum w tym zakresie stwierdzono, że przepisy kancelaryjne i archiwalne posiadają już prawie wszystkie nadzorowane jednostki organizacyjne z wyjątkiem niektórych zakładów przemysłowych („FSC” w Starachowicach i Huta „Nowotki” w Ostrowcu Świętokrzyskim) oraz instytucji kulturalnych (teatr i biblioteki). Uzgodnienie i wprowadzenie w życie przepisów dla tych jednostek było przedmiotem szczególnej troski w następnych latach¹¹⁷.

Na uwagę zasługuje opracowana w 1973 roku w Naczelnej Dyrekcji Archiwów Państwowych wzorcowa „instrukcja w sprawie organizacji i zakresu działania składnic akt, zwanych archiwami zakładowymi”¹¹⁸. Instrukcja była zalecana do stosowania przez urzędy i instytucje wytwarzające państwowy zasób archiwalny. Określała ona zadania, które powinny być realizowane przez archiwa zakładowe oraz tryb i zasady ich realizacji¹¹⁹. Stanowiła także pomoc przy opracowywaniu

¹¹² APK, APwK, sygn. 215, Sprawozdanie z wykonania planu 5-letniego w latach 1966–1970 w WAP w Kielcach, nlb.

¹¹³ Tamże, sygn. 216, Sprawozdanie z wykonania planu 5-letniego w latach 1971–1975 w WAP w Kielcach.

¹¹⁴ Tamże, sygn. 263, Sprawozdanie za rok 1971 WAP w Kielcach, s. 30.

¹¹⁵ Tamże, sygn. 1480, Sprawozdanie z wykonania planu 5-letniego w latach 1976–1980 w WAP w Kielcach.

¹¹⁶ Tamże, sygn. 291, Sprawozdanie za rok 1980.

¹¹⁷ Tamże, sygn. 223, Sprawozdanie z działalności AP w Kielcach w latach 1981–1985.

¹¹⁸ ZPA, s. 134–137.

¹¹⁹ A. Barszcz, *Przepisy regulujące nadzór*, s. 41.

przez jednostki organizacyjne własnych instrukcji archiwalnych, a także przy opiniowaniu przez Archiwum Państwowe w Kielcach tychże instrukcji.

Kolejnym normatywem regulującym sprawy zatwierdzania instrukcji kancelaryjnej i archiwalnej dla nadzorowanych jednostek była ustawa z dnia 14 lipca 1983 roku o narodowym zasobie archiwalnym i archiwach¹²⁰. Kwestie uzgadniania wykazów akt określało wydane na jej podstawie Rozporządzenie Ministra Nauki Szkolnictwa Wyższego i Techniki z dnia 25 lipca 1984 roku w sprawie zasad klasyfikowania i kwalifikowania dokumentacji oraz zasad i trybu przekazywania materiałów archiwalnych do archiwów państwowych. Przepis określał zasady wprowadzania wykazów akt, a w załączniku nr 2 zamieszczał przykładowy wykaz akt typowych¹²¹.

W oparciu o powyższe unormowania archiwum w 1986 roku uzgodniło 2 przepisy dla Koneckich Zakładów Odlewniczych i Zakładów Górniczo-Metalowych „Zębiec”, a w 1989 roku – 4 wykazy akt: dla Sądu Wojewódzkiego w Kielcach i Tarnobrzegu, Wojewódzkiej Biblioteki Publicznej w Kielcach i Zakładów Metalowych im. T. Dąbala w Nowej Dębie. Dla Zakładów Metalowych zatwierdzono ponadto instrukcję kancelaryjną¹²².

W roku 1992 i 1996 kieleckie archiwum uzgodniło po 7 przepisów kancelaryjnych i archiwalnych, natomiast w roku 1999 – 12. Skonsultowano rozbudowy wykazów akt dla 5 jednostek¹²³. Wymienić tu należy uzgodnione kompletne przepisy dla nadzorowanych jednostek: Zakładów Porcelany „Ćmielów” (1996), Muzeum im. Przypkowskich w Jędrzejowie (1996), Pedagogicznej Biblioteki Wojewódzkiej w Kielcach (1996), Ośrodka Badawczo-Rozwojowego „Skarżysko” (1996) oraz przepisy kancelaryjne dla nadzorowanych jednostek: ZEORK w Skarżysku (1999), Wojewódzkiego Ośrodka Postępu Rolniczego w Modliszewicach (1999), Politechniki Świętokrzyskiej (1999) i Kieleckich Kopalni Surowców Mineralnych w Kielcach (1999). W 1992 i 2002 roku archiwum uczestniczyło ponadto w opiniowaniu projektów przepisów kancelaryjnych i archiwalnych KRUS, w roku 1996 – projektów przepisów dla Najwyższej Izby Kontroli i Centralnej Stacji Hodowli Zwierząt, a w 2004 roku – projektów przepisów dla Państwowej Inspekcji Pracy.

W 2002 roku archiwum uzgodniło przepisy dla 16 jednostek, w tym m.in. komplet przepisów dla jednostek nadzorowanych, takich jak: Akademia Świętokrzyska, Świętokrzyskie Centrum Onkologii, Stadnina Koni w Michałowie. Ponadto konsultowano przepisy dla 14 jednostek¹²⁴. Dwa lata później uzgodniono

¹²⁰ Dz.U. z 2011 r. nr 123, poz. 698, z późniejszymi zmianami.

¹²¹ Dz.U. z 1984 r., nr 41, poz. 216.

¹²² APK, APwK, sygn. 1512, Sprawozdanie z działalności za rok 1989.

¹²³ Tamże, sygn. 1518, 1525, 1528, Sprawozdania z działalności za rok 1992, 1996, 1999.

¹²⁴ APK, Registratura, Sprawozdanie z działalności za rok 2002.

przepisy dla 29 jednostek, w tym m.in. komplet przepisów dla Buskiego Samorządowego Centrum Kultury oraz zaopiniowano 18 nowelizacji wykazów akt¹²⁵. Jak wynika z przedstawionych danych, ilość uzgadnianych i opiniowanych przez kieleckie archiwum przepisów kancelaryjnych systematycznie wzrasta. W 2008 roku zatwierdzono lub zaopiniowano 108 nowych przepisów dla jednostek nadzorowanych i nienadzorowanych, w 2010 roku – 65 nowych przepisów, nie licząc opiniowanych i konsultowanych nowelizacji¹²⁶.

Obowiązujące aktualnie regulacje dotyczące zagadnienia uzgadniania przez archiwa państwowe przepisów kancelaryjnych i archiwalnych wprowadzone zostały z dniem 1 stycznia 2011 roku ustawą z 12 lutego 2010 roku o zmianie ustawy o informatyzacji działalności podmiotów realizujących zadania publiczne oraz niektórych innych ustaw¹²⁷ dokonano zmiany art. 6 ustawy o narodowym zasobie archiwalnym, wprowadzając obowiązek posiadania i uzgadniania z Naczelnym Dyrektorem Archiwów Państwowych instrukcji kancelaryjnych i archiwalnych przez wszystkie państwowe i samorządowe jednostki organizacyjne. Wspomnieć tu także należy Rozporządzenie Ministra Kultury z dnia 16 września 2002 roku w sprawie postępowania z dokumentacją, zasad jej klasyfikowania i kwalifikowania oraz zasad i trybu przekazywania materiałów archiwalnych do archiwów państwowych¹²⁸, które jednak niewiele zmieniło w stosunku do wcześniej obowiązującego rozporządzenia z 1984 roku.

Na podkreślenie zasługuje fakt, że 99% jednostek organizacyjnych objętych nadzorem archiwum posiada instrukcje kancelaryjne, rzeczowe wykazy akt oraz instrukcje archiwalne. Zdecydowana większość projektów nowych uregulowań nadsyłanych przez te jednostki dotyczy nowelizacji przepisów, które często z perspektywy kilkunastu lat stosowania straciły aktualność. Natomiast zdecydowanie wzrosła ilość nowych przepisów nadsyłanych przez jednostki, które nie posiadały dotychczas własnych przepisów kancelaryjnych i archiwalnych uzgodnionych z archiwum państwowym. Jednostki te w zdecydowanej większości nie wytwarzają materiałów archiwalnych.

* * *

Kształtowanie zasobu archiwalnego to jedno z podstawowych zadań statutowych archiwów państwowych. Obowiązujące zasady i normatywy regulujące poszczególne „czynności nadzorcze” ułatwiały w przeszłości archiwum realizację stojących przed nim zadań. Niezależnie od tego przy podejmowaniu poszczególnych działań konieczna była i jest wnikliwa analiza całości zagadnień.

¹²⁵ Tamże, Sprawozdanie z działalności za rok 2004.

¹²⁶ Tamże, Sprawozdania z działalności za rok 2008 i 2010.

¹²⁷ Dz.U., nr 40, poz. 230.

¹²⁸ Dz.U., nr 167, poz. 1375.

Należy zgodzić się z opinią Roberta Degena, że w działaniach archiwów państwowych konieczna jest stała weryfikacja instytucji wytwarzających materiały archiwalne, która to weryfikacja powinna być przeprowadzana w oparciu o rzetelną analizę funkcjonalną aktotwórców działających w nowych realiach ustrojowych¹²⁹.

Także w działaniach z zakresu nadzoru nad brakowaniem dokumentacji w instytucjach konieczne jest doskonalenie metod selekcji oraz uwzględnianie zgłaszanych potrzeb w zakresie badań naukowych. Na uwzględnienie zasługuje tu sugestia prof. Marcina Kuli, by przed podjęciem decyzji o losie materiału przez zaniechanie ochrony go, a tym bardziej przed podjęciem decyzji o ewentualnym wybrakowaniu, powtarzać sobie po cichu, jako ostrzeżenie, wszystkie dawniejsze decyzje, które okazały się nietrafne z perspektywy czasu¹³⁰.

W trakcie kontroli przeprowadzanych przez archiwa państwowe w nadzorowanych jednostkach, skupiając się nad stanem, kompletnością zachowania i stopniem opracowania materiałów archiwalnych nie można pomijać dokumentacji niearchiwalnej, tym bardziej że posiadanie wiedzy o tej dokumentacji jest często oczekiwane przez obywateli.

Podkreślić także należy, że dokonana w ostatnim czasie nowelizacja ustawy archiwalnej w najbliższym czasie będzie powodowała zwiększenie ilości nadsyłanych do uzgodnienia do archiwów państwowych przepisów kancelaryjnych i archiwalnych.

Wszystkie te działania mają na celu zapewnienie jak najbardziej różnorodnej bazy źródłowej do przyszłych badań naukowych.

Summary

Among major tasks of state archives is profiling the archive holdings in order to preserve, as fully as possible, files which carry historical value, originating from a variety of institutions. The published laws and standards issued by the Managing Director of State Archives, which regulated individual monitoring tasks, became the factor which gave archives the opportunity to implement this goal.

The article discusses the tasks implemented by the State Archive in Kielce since 1952. These included the selection of institutions whose documentation was to be taken over by the Archive; inspections conducted at manufacturing plant archives and their results; issuance of permits for documentation weeding; as well as reviewing and negotiating office and archive normative standards.

¹²⁹ R. Degen, *Kształtowanie państwowego zasobu*, s. 38.

¹³⁰ M. Kula, *Coś trzeba czasem zmienić nawet w archiwach*, <http://jazon.hist.uj.edu.pl/zjazd/materialy/kula2.pdf> [dostęp: 18 IX 2012].

In addition, the current condition of the monitored manufacturing plant archives as well as postulates for further research have been signalled. The latter include the ongoing verification of institutions which produce archival materials; perfecting selection methods as well as responding to submitted research-related needs in terms of supervision of document weeding in institutions; as well as inspection focus on completeness, preservation, status and extent of editing works on both archival material and non-archival documentation.